

«АУТИЗМ ДИАГНОЗЫ ҚОЙЫЛҒАН БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТЫ»

Жакыбаева А.М., Ешенгазина Г.С.

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

Аутизм – бала дамуындағы ауытқушылықтың ауыр түрі, ол әлеуметтік ортамен қарым-қатынастың жоқтығын білдіреді. Симптом ретінде аутизм көптеген психикалық ауруларда кездеседі, бірақ кейбір жағдайларда ерте жастан байқалып, бала дамуына кері әсерін тигізеді. Бұл жағдайды ерте балалық аутизм (БЕА) синдромы дейді. Ол болса психикалық даму зақымдалуының бір нұсқасы ретінде қарастырылады. Сонымен қатар бала бойында аутизмнің кейбір клиникалық көріністері байқалса оны аутистикалық тұлғалық қасиеттер деп атайды. Нақты симптом ретінде 2-3 жасқа қарай қалыптасуы мүмкін.

Әрбір бала бойындағы белгілі-бір ақауға қарамай білім алуға, мемлекет және әлеуметтік орта тарапынан берілетін көмектерді тең дәрежелі қолдануына құқылы. Осы жоғарда айтылған сөздерді негізге ала отырып, аутизм диагнозы қойылған балалардың білім алу мүмкіндігі жөнінде осы мақалада қарастырып өткім келеді.

Қазіргі уақытта дүние жүзі бойынша аутистік проблемалары бар балалар саны өсуде. Мысалы, 10-20 жыл бұрын 10 мың баланың 3-4 ғана аутизмге шалдықса, ал қазіргі кезде мысалы АҚШ-та орта есеппен алғанда 200 баланың 1-і, ал кейбір елдерде бұдан да көп, мәселен Англияда орта есеппен алғанда 80 баланың 1-і осы індетке шалдыққан. Ал, Қазақстанда шамамен 7 мың аутист балалары бар деген дерек бар. Сондықтан да, әлемде аутизмнің өсуі эпидемия түрінде қарастырылады.

Аутизм - (гр. *autos* - өзім) - адамның сыртқы дүниеден оқшауланып, өзімен-өзі болуы дегенді білдіреді. Аутизм бала дамуындағы ауытқушылықтың ауыр түрі, ол әлеуметтік ортамен қарым-қатынастың жоқтығын білдіреді. Симптом ретінде аутизм көптеген психикалық ауруларда кездеседі, бірақ кейбір жағдайларда ерте жастан байқалып, бала дамуына кері әсерін тигізеді. Ең алғаш аутизм деген терминді 1912 жылы швейцар психиатрі Э.Блейлер ұсынған. Аутизм ауруын бірінші ашып зерттеген америка психиатрі – Лео Каннер.

Аутист бала туған кезде ерекше болады: солғын, тамақ сұрап мазаламайды, жөргек суланса және бір жері ауырса сезбейді, өскен кезде ештеңеге қызықпайды, кейбір сөздердің және сөйлемдердің мәнін түсінбей қайталай береді. Жақын адамдармен, анасымен байланысты симбиотикалық, сондықтан жақын адамдарды түсіну деген ұғым жоқ. Аутист бала – ерке, тәртіпсіз сияқты әсер береді, бірақ диагнозды ерте қойып, ерте емдесе баланы жазып алуға болады. Аутист балалардың есте сақтау қабілеті жоғары болады. Математика және музыкадан дарынды, бірнеше тілдерді меңгеруі де мүмкін. Бірақ бұл қасиеттер әдеттегі жастан кейінірек байқалады. Сондықтан да бұндай балалар арнайы интернаттарда емес, кәдімгі жанр ортасында тәрбиеленуі қажет.

Аутист бала: қоршаған ортаға, қоғамға мүлде қызықпайды. Дер кезінде көмек көрсетілмесе бала өскен сайын сөйлеу мен интеллектісі дамуы төмендейді.

Л.Каннер аутизмді нақты психикалық дамудың бұзылуы деген және келесі көрсеткіштерін ажыратқан:

1. жалғыздықты жақсы көру
2. ешқашан адам мен көзбе-көз кездеспеу
3. мимикасының, дауысының, дыбысының ырғағының болмауы
4. қимылының шарттары тұрақты болуына тырысуы бәрі біркелкі

болып өзгермеуі керек

5. эмоциялық тұрғыдан ешкіммен араласпау
6. біркелкі қимылдарды қайталай береді

Аутист бала сұрақ қоймайды және жауап та бермейді, мимика, ым-ишара арқылы қарым-қатынас жасаудан бас тартады.

Аутист балаларды 4 топқа бөлуге болады:

1. Аурудың ауыр көрінісімен сипатталатын топтағы балалар безүшілік, ортадан оқшаулау, еш нәрсеге көңіл аудармау ерекшеленеді, көп уақытын түңілумен өткізеді. Мұндай балалар сөйлемейді, адамдарға, адамның көзіне және бір нәрсеге көзін тікпейді, күлмейді, жыламайды. Атын атап шақырғанда үндемей, дыбыс шығармай, ешқандай реакция білдірмейді. Олар бір жері ауырып жарақаттанса, қарындары ашып, тоңғанды сезбейді. Үй ішінде бағытсыз ары-бері жүреді, жиһаздардың үстіне шығады, терезенің алдында тиспесең бірнеше сағаттар бойы отыра береді. Үлкен адам мұндай баланың назарын аударайын деп тырысқан жағдайда, бала айқайлайды, жылайды, төбелеседі, түкіреді, тырнайды, яғни қатты қарсылық көрсетеді.

2. Бұл топтың балалары адамның көзіне тіке қарамайды, басқа нәрселерге де көзін тіке қадап, бағытты түрде қарай алмайды, бірақ нәрселердің өздері, өздерінің түрлері мен дыбысымен сыртқы пішінімен балалардың назарын өздеріне аудартқызады. Мысалы: кілем немес алаша біткенше жүре береді. Бұл балалардың бір қалыптылығы сағаттар бойы терезеде отырып бір бағытқа қарап отыра береді. Ал бір нәрсе керек болса, олар үлкен адамды ертіп апарып, керекті нәрсеге қолын салады.

3. Балалар аздап белсенді, олар қоршаған ортадан толық безбеген бетінде қорқыныш бар, қимылдары еркін емес, сөздері түсініксіз, бір сөзді қайталай береді, күрлмеліп сөйлейді, қимылдары импульсивті, яғни отырып-отырып аяқастынан жүгіріп кетеді, өзін-өзі жарақаттайды. Бұл топтағы балалар өте дауласқыш, еш өкінбейді, бәрін керісінше жасайды. Бала өзіне ұрысқанды қалайды, тек өзі сөйлейді, ешкімді тыңдамайды, сөйлеткізбейді. Сөйлегені өте жылдам, дыбысы қатты. Сөзі монолог түрінде. Кейде ересек адам сияқты, күрделі сөздермен сөйлейді, бірақ мағынасын түсінбейді. Сөз қоры жақсы, бірақ та диалог құрастыра алмайды.

4. Бұл балаларда аутизмнің жеңіл түрі. Балалардың мимикасы шектеулі, алаңдаушы болып келеді, сондықтан сөздері жай, көздеріне қарай алады, бірақ тұрақсыз. Олар ұялшақ, жасқаншақ болып келеді. Олар өтірік айту, алдауды білмейді.

Қазақстан Денсаулық сақтау министрлігінің балалар бас неврологы, профессор Маржан Лепесованың айтуынша, аутизммен ауыратын балаларды анықтау жүйесінің дұрыс ұйымдастырылмауы салдарынан Қазақстанда ондай

балаларға тиімді көмек көрсету жүйесін қалыптастыру қиынға соғуда. "Сондықтан бүгінде бұл мәселеге қатысты өзекті мәселелер баршылық. Аутизм мен соған ұқсас ауытқу белгілері бар балалардың 90 пайыздан астамы арнайы оқумен қамтылмағандықтан, ауыр психикалық мүгедек болып қалуда. Оған қоса, осындай балаларға ізгілік қарым-қатынас жағы да ақсап тұр. Сондықтан аутизмге шалдыққан бала тәрбиелеп отырған отбасылар айналадағы адамдар тарапынан түсінбестікке тап болуда, оларды жұрттың өздеріне жиіркене қарайтыны қинайды. Бұл аутизмге шалдыққан балалардың әлеуметтік ортаға бейімделуін одан сайын қиындата түсуде. Әлемдік ғалымдардың мәліметтері бойынша уақытымен түзетушілік көмек көрсетілген жағдайда аутист балалардың 60 пайызы жалпы білім беру бағдарламалар бойынша, 30 пайызы арнайы білім беру бағдарлама бойынша оқуға қабілетті. Ал, 10 пайызы отбасында әлеуметтенуге мүмкіндіктері бар. Бірақ түзетушілік көмексіз қалған жағдайдағы балалардың 75 пайызы әлеуметтік ортаға бейімделе алмайды, 22 -23 пайызы шамалы бейімделеді, тек 2-3 пайызы әлеуметтік бейімделудің жеткілікті деңгейіне жетеді. Республикада білім беретін әр түрлі арнайы бірлестіктер (реабилитациялық орталықтар, психолого-педагогикалық коррекция кабинеттері, арнайы балабақшалар мен мектептер) болғанымен, аутист балаларға сапалы психо-педагогикалық көмек көрсету аясын жетілдіруді қажет етеді.

Аутист балаларға арнайы көмек көрсету жүйесі өткен ғасырдың 60 жылдарында алғаш рет АҚШ пер Батыс Еуропа елдерінде қалыптасуын бастаған. Еуропада ең бірінші аутист балаларға арналған мектеп Данияда 1920 жылы ашылған. Кейін кейбір жеке меншік мекемелер аутист балаларға көмек көрсетуді бастаған, бірақ ол кезде, нақты оқыту мен түзетудің әдіснамалық, ғылыми негіздемесі болмаған.

Қазіргі уақытта балалық ерте шақтағы аутизмді түзетудің әдістемелік негіздері әр түрлі. Жиі кездесетін бихевиористік психологияның негізінде операнттық оқыту қолданылады.

Бұл түзету әдісі АҚШ-та және басқа да елдерде кеңінен тараған. Әдістің негізі – қажетті қылықты, әрекетті қалыптастыру үшін сыртқы жағдайларды арнайы қамтамсыз ету, әлеуметтік-тұрмыстық бейімделу, сөйлеу тілін дамыту, оқу немесе еңбек ету дағдыларына үйрету.

Бұл әдіс бойынша оқытылған балалардың 50-60 пайызы жалпы мектеп бағдарламасын меңгере алады, кейін орта, жоғары оқу орындарында оқуын жалғастыра алады.

Аутисттердің өсуіне байланысты балаларға адекватты уақытылы коррекциялық көмек көрсету қажеттігін ескертеді. Аутист бала әлеуметтік бейімделуді қажетсінеді. Мұны тек аутизммен ауыратын баланың отбасы өздерінің қоғамнан және балабақша, мектеп, әлеуметтік орта сияқты қоғамдық бірлестіктерден көмек керек деген қажетсінулерін түсінген жағдайда ғана жасауға болады. Демек, аутизм диагнозы қойылған балалардың дер кезінде жүйелі көмек алуға және жалпыға ортақ білім алуға құқылы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Бала құқықтары туралы» БҰҰ Конвенциясы
2. ҚР «Білім туралы» Заңы, Алматы. – 2007.
3. Байтұрсынова А.А. Арнайы педагогика: проблемалар мен даму болашағы. – Алматы, 2008. -124б
4. Специальное образование в Казахстане. Информационно-методический бюллетень. – Алматы.- 2004. №3-4, -12-17б.
5. Никольская О. С., Е. Р. Баенская, М. М. Либлинг Аутичный ребенок. Пути помощи. - Издательство: Теревинф, 2017. -451с.
6. Патрик Сансон. Психопедагогика и аутизм. Опыт работы с детьми и взрослыми Издательство: Теревинф, 2018 г. -354с.